

MUNKAERŐPIACI TÜKÖR
2004

MUNKAERŐPIACI TÜKÖR

Az évkönyvsorozat szerkesztőbizottsága

FAZEKAS KÁROLY • igazgatóhelyettes, MTA Közgazdaságtudományi Intézet – FREY MÁRIA • tudományos tanácsadó, Foglalkoztatási Hivatal – KÖLLŐ JÁNOS • tudományos főmunkatárs, MTA Közgazdaságtudományi Intézet – LAKATOS JUDIT • főosztályvezető, Központi Statisztikai Hivatal – LAKY TERÉZ • tudományos tanácsadó, Foglalkoztatási Hivatal, Kutatási Főosztály – LÁZÁR GYÖRGY • főosztályvezető, Foglalkoztatási Hivatal – NAGY GYULA • egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem

Sorozatszerkesztő

FAZEKAS KÁROLY

MUNKAERŐPIACI TÜKÖR

2004

SZERKESZTETTE
FAZEKAS KÁROLY ÉS VARGA JÚLIA

MTA KöZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZET
ORSZÁGOS FOGLALKOZTATÁSI KÖZALAPÍTVÁNY
BUDAPEST, 2004

A kiadó címe:
MTA Közgazdaságtudományi Intézet
1112 Budapest, Budaörsi út 45.
A kiadvány megrendelhető:
Nyíri Józsefnétől, a kiadó címén
e-mail: nyiri@econ.core.hu
telefon: (06-1) 309-2651
telefax: (06-1) 309-2650

Copyright © MTA Közgazdaságtudományi Intézet,
Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, 2004

ISSN 1586-460X

Felelős kiadó: Koltay Jenő
Olvasószerkesztő: Patkós Anna
Nyomdai előkészítés: socio-typo
Typográfia: Garamond, Franklin Gothic
Nyomdai munkák: Oliton Kft.

TARTALOM

Előszó	9
A munkaerőpiac Magyarországon 2003-ban (<i>Laky Teréz</i>)	15
Bevezetés	17
1. A munkaerőpiac néhány jellemzője	18
2. A foglalkoztatottság	20
3. A munkanélküliség	29
4. A gazdaságilag inaktívak	36
Közelkép: Oktatás és munkaerőpiac	39
Bevezetés	41
1. Iskolázottság és munkaerőpiaci sikeresség	43
1.1. Iskolázottság és keresetek (<i>Kézdi Gábor</i>)	43
1.2. Iskolázottság és foglalkoztatottság (<i>Kertesi Gábor – Varga Júlia</i>)	49
1.3. A felsőfokú végzettségű munkavállalók reallokációja, 1994–2002 (<i>Galasi Péter</i>)	56
2. Oktatási expanzió	64
2.1. Alapvető tények az oktatási expanzióról (<i>Lannert Judit</i>)	64
2.2. Alap- és kiegészítő képzésben való részvétel iskolázottság szerint (<i>Varga Júlia</i>)	69
2.3. Túlképzés, alulképzés és bérhozam a magyar munkaerőpiacon (<i>Galasi Péter</i>)	72
2.4. A költségterítéses képzés hatása a felsőfokú végzettségű pályakezdők munkaerőpiaci helyzetére (<i>Galasi Péter</i>)	80
3. A munkaerőpiaci várakozások hatása a továbbtanulási döntésekre	85
3.1. Az oktatás munkaerőpiaci hozamának szerepe a középfokú továbbtanulási döntésekben (<i>Hermann Zoltán</i>)	85
3.2. A munkaerőpiaci ismeretek és várakozások hatása a felsőfokú továbbtanulási döntésekre (<i>Varga Júlia</i>)	92

4. Átmenet az oktatásból a munkaerőpiacra	100
4.1. A pályakezdők elhelyezkedési esélyeinek és foglalkozási szerkezetének átalakulása (<i>Róbert Péter</i>)	100
4.2. A középfokú végzettségű fiatalok munkavállalása, továbbtanulása (<i>Liskó Ilona</i>)	105
4.3. A felsőfokú végzettségű pályakezdők munkaerőpiaci sikeressége (<i>Galasi Péter</i>)	110
4.4. Felsőfokú végzettségű pályakezdők munkaerőpiaci képzése (<i>Galasi Péter</i>)	119
5. Iskolázottság és migráció	126
5.1. Mobilitás és iskolázottság Magyarországon a 2000-es évek elején (<i>Cseres-Gergely Zsombor</i>)	126
5.2. Az iskolázottság hatása a külföldi munkavállalási döntésekre (<i>Hárs Ágnes</i>)	131
6. Függelék	137
7. Hivatkozások	140
Az Európai Unió foglalkoztatási stratégiája (<i>Frey Mária</i>)	145
1. Az előzményekről	147
2. Az Európai Foglalkoztatási Stratégia kialakulása	149
3. Az új foglalkoztatási stratégia közgazdasági értelmezése	151
4. Az Európai Unió foglalkoztatási stratégiájának fő célkitűzései	153
5. Az első öt év eredményei	155
6. Az európai foglalkoztatási stratégia hatásvizsgálatának főbb megállapításai	157
6.1. Strukturális változások az EU munkaerőpiacán	157
6.2. A nemzeti foglalkoztatáspolitikai közeledése a közös célokhoz és irányvonalakhoz	158
6.3. Tanulságok	161
7. A foglalkoztatási irányvonalak új generációja	162
8. A Wim Kok-jelentés	164
8.1. Gazdasági kihívások a kibővített Európai Unióban	164
8.2. A kihívásokra adott válaszok	168
8.2. Ajánlások a tagállamoknak	168
1. melléklet: Az Európai Unió 1999. évi foglalkoztatási irányvonalai	173
2. melléklet: Foglalkoztatási irányvonalak, 2003–2006	177
3. melléklet: Munkahely, munkahely, munkahely! Több munkahelyet Európában! A Wim Kok-jelentés	185
A munkaerőpiac jogszabályi és intézményi környezetének változásai (<i>Frey Mária</i>)	195
Bevezetés	197
1. Új munkahelyek létrehozásának és a meglévők fennmaradásának támogatása	198

2. Atipikus foglalkoztatási formák terjedésének ösztönzése	199
2.1. Távmunka	200
2.2. Szezonális munkavégzés	201
2.3. Munkaerő-kölcsönzés	202
3. Egységes munkaügyi nyilvántartás	203
4. Intézkedések a hátrányos helyzetű csoportok munkaerőpiaci esélyeinek javítására	205
5. Szakképzés, felnőttképzés	208
5.1. Változások a felnőttképzés támogatásában	209
5.2. A felnőttképzés foglalkoztatás-központú stratégiai programja	210
5.3. Változások a szakképzés támogatásában	210
6. Az EU-ragsággal járó fejlesztési lehetőségek és intézményi változások	211
6.1. Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program	211
6.2. EQUAL közösségi kezdeményezési program	214
6.3. EU-konform jogszabály-módosítások	215
Statisztikai adatok (<i>Statistical Data with English Subtitles</i>)	217
1. Alapvető gazdasági mutatók (<i>Basic economic indicators</i>)	219
2. Népeség (<i>Population</i>)	221
3. Munkaerőpiaci részvétel (<i>Labour market participation</i>)	224
4. Foglalkoztatás (<i>Employment</i>)	231
5. Munkanélküliség (<i>Unemployment</i>)	242
6. Inaktivitás (<i>Inactive population</i>)	260
7. Bérek (<i>Wages</i>)	262
8. Oktatás (<i>Education</i>)	278
9. Munkaerő-keresleti jelzőszámok (<i>Labour demand indicators</i>)	298
10. Regionális különbségek (<i>Regional inequalities</i>)	304
11. Migráció és ingázás (<i>Migration and commuting</i>)	318
12. Ipari kapcsolatok (<i>Industrial relations</i>)	318
13. Nemzetközi adatok (<i>International comparison</i>)	319
14. A fontosabb adatok forrásai (<i>Description of the main data sources</i>)	323
Munkaerőpiaci kutatások. Válogatott bibliográfia	331
Függelék. Táblázatok és ábrák jegyzéke	351

A kötet szerzői

CSERES-GERGELY ZSOMBOR • MTA Közgazdaságtudományi Intézet

FREY MÁRIA • Foglalkoztatási Hivatal

GALASI PÉTER • Budapesti Corvinus Egyetem

HÁRS ÁGNES • KOPINT-DATORG

HERMANN ZOLTÁN • MTA Közgazdaságtudományi Intézet

HOFFER ÁGNES • Budapesti Corvinus Egyetem

FAZEKAS KÁROLY • MTA Közgazdaságtudományi Intézet

KERTESI GÁBOR • MTA Közgazdaságtudományi Intézet

KÉZDI GÁBOR • MTA Közgazdaságtudományi Intézet

KÖLLŐ JÁNOS • MTA Közgazdaságtudományi Intézet

LAKATOS JUDIT • Központi Statisztikai Hivatal

LANNERT JUDIT • Országos Közoktatási Intézet

LÁZÁR GYÖRGY • Foglalkoztatási Hivatal

LAKY TERÉZ • Foglalkoztatási Hivatal

LISKÓ ILONA • Felsőoktatási Kutatóintézet

RÓBERT PÉTER • TÁRKI

SÁNDOR ZSUZSA • MTA Közgazdaságtudományi Intézet

VARGA JÚLIA • Budapesti Corvinus Egyetem

ELŐSZÓ

Az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány támogatásával 2000-ben indítottuk el a Munkaerőpiaci tükör című évkönyvsorozatot. Arra törekedtünk, hogy a foglalkoztatási szolgálat szervezeteiben, a közigazgatásban, az önkormányzatokban, a civil szervezetekben, oktatási intézményekben és kutatóintézetekben, valamint a sajtóban dolgozók jól használható információkat kapjanak a magyarországi munkaerőpiaci folyamatokról, a foglalkoztatáspolitikai jogszabályi és intézményi környezetéről, a munkaerőpiaci kutatások friss eredményeiből. Az idén is olyan kiadvány összeállítására törekedtünk, amely a rendelkezésünkre álló statisztikák, elméleti kutatások és empirikus elemzések alapján közérthető formában, jól áttekinthető szerkezetben mutatja be a magyarországi folyamatok jellemzőit, belső összefüggéseit.

A kiadvány hat fő részből áll.

1. Áttekintő tanulmány a magyarországi munkaerőpiac állapotáról 2003-ban

A tanulmány bevezetője megállapítja, hogy bár a világgazdaság működését visszafogó recesszió idején, a 2000-es évtized elején az Európai Unió megpróbálta tartani az éves nemzeti cselekvési terveken alapuló foglalkoztatásnövelési programját, 2002–2003-ban ismét nőtt az 1990-es évek végén csökkenő munkanélküliség. Ennek ellenére a Bizottság – abban a reményben, hogy a kormányok gyors és határozott intézkedésekkel megteremtik a foglalkoztatásbővülés feltételeit – nem módosította az EU foglalkoztatási céljait. Magyarország, amely a csatlakozó országok között a foglalkoztatási szint szempontjából a leggyengébbek közé tartozik, 2003-ban nem tudta érdemben javítani munkaerőpiaci mutatóit.

Az első fejezet összefoglalja a munkaerőpiac legfontosabb jellemzőit. Megállapítja, hogy az adatok szerint nem történt elmozdulás a foglalkoztatottság – nemzetközi összehasonlításban is – igen alacsony szintjéről, és tovább nö-

vekedtek helyi munkaerőpiacok közötti regionális különbségek. A második, a harmadik és a negyedik fejezet bemutatja a legfontosabb életkori csoportok munkaerőpiaci helyzetét, a foglalkoztatottak, a munkanélküliek, valamint a gazdaságilag nem aktívak jellemzőit.

Az adatok azt mutatják, hogy 2003-ban ugyan kimutatható szerény növekedés a foglalkoztatottak számában, ez azonban jórészt a női nyugdíjkorhatár növekedésének tudható be. A foglalkoztatásban folytatódott a termelőszektorok (mezőgazdaság, ipar) arányának csökkenése és a szolgáltatásban dogozók arányának növekedése. Az iparon belül tovább csökkent a feldolgozóipar, ezen belül is elsősorban a textil- és ruházati ipar, valamint az élelmiszeripar létszáma, amelyet csak részben ellensúlyozott az építőipari létszám növekedése.

2003-ban megtört a munkanélküliség évek óta folyamatos csökkenésének trendje, és bár csak kismértékben is, de emelkedett – mind az ILO-definíció, mind a munkanélküli-nyilvántartás szerint – a munkanélkülinek minősülők létszáma. A regisztrált munkanélküliség területi, kistérségi különbségei 2003-ban sem csökkentek. A magas és alacsony munkanélküliséggel jellemezhető térségek földrajzi elhelyezkedésében erős polarizáció érvényesül. A tanulmány elemzi a munkanélküliek számára nyújtott aktív és passzív munkaerőpiaci eszközök működésének jellemzőit, és bemutatja a munkaügyi szervezet modernizálásában elért eredményeket.

A bevezető tanulmány utolsó fejezete a gazdaságilag inaktívak jellemzőivel foglalkozik. Részletesen elemzi a továbbtanuló fiatalok, a gyermekgondozási támogatásokat igénybe vevők, a nyugdíjasok, az eltartottak számának és összetételének alakulását. A befejező rész utal arra a tényre, hogy Magyarországnak 2004. október elejére el kellett készítenie a foglalkoztatáspolitikai nemzeti akciótervét. Ebben – összhangban az EU ajánlásaival – ki kellett jelölnie a foglalkoztatás növelésére vonatkozó legfontosabb célokat és prioritásokat, be kellett mutatnia a célok elérése érdekében meghozott és a jövőben bevezetendő intézkedéseket.

2. Közelkép

Az évkönyvsorozat Közelkép című fejezeteinek célja egy-egy, a munkaerőpiac működéséhez kapcsolódó kérdéskör magyarországi összefüggéseinek mélyebb, részletesebb elemzése. A fejezet megírására felkért szerzők feladata, hogy tömör, közérthető formában összefoglalják az adott téma elméleti hátterét, a nemzetközi szakirodalom és a hazai empirikus kutatások legfontosabb megállapításait. Az idei kötet Közelkép című fejezete a munkaerőpiac és az oktatás összefüggéseit elemzi. Az átmenet kezdetén általánosan elterjedt vélekedés volt, hogy Magyarország emberi tőkében gazdagon látott neki az átalakulásnak. A rendszerváltozást követően azt tapasztalhattuk, hogy jelentősen megváltozott a különböző végzettségek munka-

erőpiaci értéke. Ennek nyomán nagyarányú oktatási expanzió ment végbe a középfokú oktatásban és felsőoktatásban. Nemcsak az állami felsőoktatásban tanulók aránya emelkedett, hanem újabb szereplők – alapítványi és egyházi intézmények – is bekapcsolódtak az oktatási tevékenységbe, növelve az oktatási kínálatot. Az 1990-es évek közepétől kezdődően az oktatási rendszer már nagyobb létszámban és arányban bocsátott ki magasabb végzettségűeket, ami túlképzési aggodalmakat vetett fel.

A fejezet ennek az átalakulásnak különböző oldalát elemzi a rendelkezésre álló empirikus vizsgálatok eredményei alapján. Az összeállítás első fejezete az oktatás és a keresetekben és foglalkoztatásban mért munkaerőpiaci sikeresség kapcsolatának alakulását elemzi. Itt kerül sor annak vizsgálatára is, hogy nemzetközi összehasonlításban mekkora Magyarország felhalmozott emberitőke-állománya. A második fejezet az oktatási expanzió mértékét mutatja be, valamint ennek következményeit. Arra a kérdésre keres választ, hogy láthatók-e a túlképzés jelei, valamint valóban minőségromláshoz vezetett-e az alapítványi és magánintézményekben tanulók arányának növekedése. Az oktatási expanzió nyomán az a kérdés is felmerült, hogy az egyéneket iskolázási döntéseik meghozatalakor mennyiben befolyásolja iskolázásuk várható munkaerőpiaci hozama. Az összeállítás harmadik fejezete az iskolai pályafutás két kitüntetett pontján vizsgálja e hozamok továbbtanulási döntésekre gyakorolt hatását: a középiskola megválasztáskor, illetve a felsőfokú továbbtanulási döntés meghozatalakor. Mivel az elmúlt évtizedben jelentős változások történtek az oktatásból a munkaerőpiacra történő átmenet hosszában és formájában, összeállításunk külön fejezetben foglalkozik e kérdéskörrel. A negyedik fejezet a pályakezdő foglalkozások átalakulását, a középfokú és felsőfokú pályakezdők munkaerőpiaci sikerességének változását mutatja be. Végül az utolsó fejezet az iskolázottság és migráció kérdéseit elemzi. Ez a kérdéskör az európai uniós csatlakozás nyomán egyre fontosabb szerepet játszik. Az összeállításunkban közölt elemzések elsősorban arra hívják fel a figyelmet, hogy jelenleg milyen adatyűjtési hiányosságok akadályozzák e kérdés alapos vizsgálatát.

3. Az Európai Unió foglalkoztatási stratégiája

A tanulmány bemutatja a Luxembourgban meghirdetett Európai Foglalkoztatási Stratégia előzményeit és elemzi a stratégia kialakulásának folyamatát. Bemutatja, hogy az amszterdami szerződés foglalkoztatási fejezetének előírásait, azokat az eszközöket, amelyek alkalmazásával a Közösség ösztönözni képes a tagállamok közötti együttműködést. A tanulmány részletesen elemzi az Európa Tanács lisszaboni csúcsertekezlete által elfogadott foglalkoztatási stratégia négy alappillért: a foglalkoztathatóság javítását, a vállalkozásbarát környezet megteremtését, a vállalkozások és alkalmazot-
taik alkalmazkodóképességének a fejlesztését, a nők és férfiak esélyegyen-

lőségének megteremtését. A tanulmány bemutatja a foglalkoztatási stratégia megvalósításának eddigi folyamatát, az eddig elvégzett hatásvizsgálatok legfontosabb megállapításait és a 2003-ban elfogadott új átfogó célokat és irányvonalakat.

2000 óta az Európai Unió tagállamai mindinkább lemaradóban vannak lisszaboni foglalkoztatási célkitűzésektől. A tanulmány részletesen bemutatja az okokat feltáró Wim Kok-jelentés megállapításait és a tagállamok számára megfogalmazott ajánlásait. A tanulmány függeléke tartalmazza az Európai Unió 1999. évi foglalkoztatási irányvonalait, a 2003-ban elfogadott új tanácsi határozatot a tagállamok foglalkoztatási irányvonalairól, valamint a Wim Kok-jelentés kivonatos fordítását.

4. A munkaerő-piaci jogi intézményi rendszer változásai

A Munkaerőpiaci tükör korábbi köteteiben részletes áttekintést adtunk a foglalkoztatáspolitikai jogszabályi és intézményi háttérének kialakulásáról és fejlődéséről az 1990 és 2002 közötti időszakban. Bemutattuk a változások legfontosabb okait és következményeit. Ennek keretében részletesen elemeztük a munkaerőpiaci politika finanszírozási rendszerében lezajlott változtatásokat, a munkaerőpiaci érdekegyeztetés alakulását, a munkaügy kormányzati irányításában, az állami foglalkoztatási szolgálat felépítésében és működésében bekövetkezett fordulatokat.

Az idei kötet az elmúlt évben bekövetkezett átalakulás okait és következményeit elemzi. Az első fejezet bemutatja az új munkahelyek létrehozásának és fennmaradásának támogatása érdekében hozott intézkedéseket. A második fejezet az atipikus foglalkoztatási formák elterjedését ösztönző intézkedéseket, a harmadik fejezet pedig az egységes munkaügyi nyilvántartási rendszer jellemzőit és eddigi tapasztalatait mutatja be. A negyedik fejezet a hátrányos helyzetű csoportok munkaerőpiaci esélyegyenlőségének javítása érdekében hozott intézkedésekkel foglalkozik. Az ötödik fejezet összefoglalja a szakképzés és felnőttképzés területén nyújtott támogatásokat érintő változásokat. A tanulmány utolsó fejezete az EU-tagsággal járó új fejlesztési lehetőségeket és a munkaerőpiaci intézményeket érintő változásokat mutatja be.

5. Statisztikai blokk

A statisztikai blokk részletes információt ad a rendszerváltozás óta eltelt időszak alapvető gazdasági folyamatairól a népesség, a munkaerő-piaci részvétel, a foglalkoztatás, a munkanélküliség, az inaktivitás, a bérek, az oktatás, a munkaerő-kereslet, a regionális különbségek, a migráció, az ipari kapcsolatokra vonatkozó adatokról és néhány munkaerő-piaci mutató nemzetközi összehasonlításáról. Figyelembe véve, hogy az idei kötet Közelkép című fe-

jezete az oktatás és a munkaerőpiac összefüggéseivel foglalkozik, a statisztikai rész oktatási és a regionális táblázatait kiegészítettük az oktatásra és az iskolai végzettség alakulására vonatkozó táblázatokkal. A táblázatokban közölt információk áttekintését, értékelését megkönnyítésére a legfontosabb összefüggéseket grafikonok és térképek segítségével is ábrázoljuk. A fejezet végén röviden ismertetjük a legfontosabb adatforrásokat.

6. Bibliográfia

A Munkaerőpiaci tükör első, 2000. évi kötetében válogatásokat készítettünk a magyarországi folyóiratok és kiadványsorozatok 1992 és 1999 között megjelent munkaerőpiaci tárgyú cikkeiből. A második kötetben válogatást adtunk közre 1) az 1985 és 2001 között megjelent könyvekből, 2) az 1999 szeptembere és 2001 szeptembere között megjelent hazai folyóiratcikkekből, 3) az 1990 és 2001 között megjelent külföldi folyóiratcikkekből. A harmadik kötetben kiegészítettük a korábbi válogatásokat a 2001 októbere és 2002 októbere között megjelent publikációkkal, az 1992 és 2002 között külföldön megjelent és a magyarországi munkaerőpiaccal foglalkozó könyvekkel és könyvrészletekkel, valamint tovább bővítettük a publikációk körét, válogatva azokból az 1990-es években megjelent műhelytanulmányokból, amelyeket magyarországi és külföldi kutatóintézetek, intézmények tettek közzé sorozataikban. A Munkaerőpiaci tükör 2003. évi kötetében a 2002-ben és 2003-ban megjelent friss publikációkkal egészítettük ki a korábbi válogatásokat. Jelen – immár ötödik – kötetünkben a korábbi évekkel azonos műfaji bontásban adjuk közre a témába vágó legújabb szakirodalmat.

* * *

A szerkesztőbizottság tagjai megköszönik az MTA Közgazdaságtudományi Intézet, a Központi Statisztikai Hivatal, a Budapesti Corvinus Egyetem emberi erőforrás tanszékének, a Foglalkoztatási Hivatal, a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium munkatársainak a kötet szerkesztésében, a részanyagok elkészítésében végzett munkáját. Köszönetet mondunk a Munkaerőpiaci Alap irányító testületének, az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány kuratóriumának az előző kötetekhez fűzött észrevételeikért, javaslataikért és nem utolsósorban a kiadvány anyagi támogatásáért.